

ATASÖZLERİNDE ADİL DÜNYA İNANCI

Belief in Just World in Proverbs

Tuba DİK*

ÖZ

Halk edebiyatı alanında geçmişten günümüze dek yapılmış olan çalışmalara bakılırsa, atasözlerini farklı bağlamlarda inceleyen pek çok araştırma ile karşılaşılacaktır. Yine son dönemlerde edebiyat alanında, psikoloji biliminin sıkça kullanılması dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yapılan çalışmalar genellikle, S.Freud ve C. Gustave Jung'a ait kuramların sağladığı bakış açılarıyla sınırlı kalmaktadır. Oysaki psikanalizin yanı sıra, psikoloji bilimine ait pek çok kavram edebiyat alanında işlevsel olarak kullanılabilir niteliktedir.

Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözleri ve dini inanç temaları üzerinde yoğunlaşan bu çalışma, atasözlerinin anlamsal karşılıkları ile dini inanç arasındaki ilişkiye, sosyal psikolojinin önemli kavramlarından biri olan adil dünya inancı açısından bakan bir metindir. Bilindiği üzere atasözleri, tecrübeleri aktardığına inanılan, anlamı derin; ancak anlam bakımından öz niteliği taşıyan, kimi zaman da nükteli ifadeler içeren cümlelerdir. Diğer yandan, atasözlerinin birer dil ürünü olduğu göz önüne alınırsa içeriğinde kolektif inanç ve değerlere dair izlere de rastlanabileceğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu varsayım üzerinden hareketle bu çalışmada, adil dünya inancı kavramı hakkında kısaca bilgi verilecek, daha sonra, seçilen 37 örnek atasözü üzerinden söz konusu kavram ile dini inancın nasıl ilişkilendirilebileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Atasözü, adil dünya inancı, din.

ABSTRACT

Numerous studies have focused on the use of proverbs in different contexts within the field of folklore from past to present. Moreover, the increment in taking advantage of psychology is remarkable in current literature studies. However, the studies usually remain restricted to the perspectives which Jungian and Freudian theories provide. In fact, not only psychoanalysis, but also many other concepts of psychology are qualified to be used functionally in the field of literature. This current study which focuses on the standart modern

Turkish proverbs and religious belief themes aims to look the relationship between the semantics of proverbs and religious beliefs from the perspective of "belief in a just world", the term which is an important concept of social psychology. Proverbs, as acknowledged, are the sentences that transfer the experiences across generations, have deep meanings but semantically core, and sometimes include humorous expressions. Originating from this point of view, in this study, there will be given some basic information about belief in a just world also the relationship between religious beliefs and belief in a just world will be discussed on the basis of 37 sample proverbs.

Key Words

Proverb, belief in a just world, religion

Psikolojik Bir Strateji Olarak Adil Dünya İnancı

Sosyal psikoloji disiplinine ait bir kavram olan "adil dünya inancı"(belief in a just world) bireylerin, dünya hakkındaki algıları ile ilgili bir kavramdır. Buna göre insanlar, dünyanın adil ve güvenilir bir yer olduğuna inanma eğilimindedir. Prof. Dr. Nuri Bilgin, adil dünya inancının işlevini şu şekilde ifade etmektedir: "Masumların emniyette

hissetmeleri için, dünyanın rasyonel olması, olan bitenin bir sebebinin bulunması gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, dünyanın rasyonelliğine en çok inanmak isteyenler, dünyanın adil olduğuna da en çok inananlar olmaktadır"(2003:19). Yani söz konusu olan, bireyin yaşadığı dünyada kendini güvende hissetme ihtiyacıyla, aksi durumda yaşayabileceği olası psikolojik sorunlara karşı bireysel bir koruma mekanizması oluşturmasıdır.

* Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, dik@bilkent.edu.tr

Adil dünya inancı insanların, kötü bir duruma maruz kalan kişinin, başına gelen olayın aslı sebebinin kendisi olduğuna inanma eğilimi içinde olduklarını ifade etmektedir. İnsanlardaki bu eğilim ise, herhangi bir olumsuz sonuç karşısında kişinin kendisine irade yüklemeye isteğiyle temellenmektedir(Lipkus, I. M ve diğerleri:1996). Dolayısıyla, adil dünya inancı olan bireyler, kötü olaylara maruz kalan kişinin, düştüğü duruma sebep olabilecek herhangi bir şey yaptığı, ihmalkâr davrandığı vs. gibi gerekçelerle, başına geleni hak ettiği sonucuna varan yorumlarda bulunma eğilimindedirler. Bireylerin sahip olduğu bu inanç onların, adaletsiz sonuçlar karşısında, bilişlerinde ortaya çıkacak çelişkiyi engellemektedir. Diğer yandan, tamamıyla masum birinin yaşadığı kötü bir olayın kendi başına da gelebileceğini düşünmek birey için, adaletsiz ve tehlikeli bir dünyada yaşamakta olduğu hissini, dolayısıyla gündelik yaşantıyı sorunlu kılacak olumsuz zihinsel süreçleri üretecektir.

Yukarıdaki açıklamalar bağlamında adil dünya inancının, bireyin yarattığı bir yanılsamadan ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Zira söz konusu olan, bireyin kendi kendine yarattığı bir koruma mekanizmasıdır. Ancak, adil dünya inancı her ne kadar bir yanılsama olsa da, daha önce bahsedilen temel psikolojik işlevi sebebiyle, günlük yaşamda birey açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu sayede bireyler, yaşadıkları dünyanın güvenli bir yer olduğuna dair bilişlerini koruyabilmektedirler. Yani insanlar nasıl ki başlarına gelen kötü olayı hak ediyorlarsa, kötü olaylara maruz kalmalarına sebep olabilecek herhangi bir şey yapmadıkları takdirde daima güvende olacaklarına da inanmaktadırlar.

Prof. Dr Melek Göregenli, “Şiddet ve İşkencenin Meşrulaştırılması Süreciyle İlişkili Sosyal Psikolojik Boyutlar” adlı bildirisinde adil dünya inancının ilişkili olduğu psikolojik değişkenlere dair çalışmalarda otoriter ve dindar olarak nitelenebilecek insanların, kişi ve kurumlara daha fazla güvendiğine dair sonuçlar elde edildiğini ifade etmektedir(Göregenli ve Teközel: 2004). Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere, güçlü bir adil dünya inancına sahip olan bireyler din, sosyal kurallar, resmî kurumlar gibi bireyin kontrolü dışında işleyen ve toplumda belirli bir çoğunluğun kabulünü kazanmış sistemlere karşı güven duymaktadırlar. Aynı zamanda bu sistemler, yaşanan olayların sebeplerinin açıklanması hususunda birer referans niteliğindedir.

Atasözlerinde Dinî İnanç ve Adil Dünya İnancının Etkileri

Türk dilinde ve kültüründe atasözleri önemli bir yere sahiptir. “Atasözü” olarak adlandırılan bu cümleler, mecazlı anlamlarıyla özellikle sözlü iletişimde, verilmek istenen mesaja anlam gücü katar. Bu nedenledir ki, Türk dillerine olduğu kadar diğer dil ve kültürlerde de kullanılmaktadır. Örneğin Afrika’da alan çalışması yapanlar, adli yargımalarda atasözlerinin kullanımının ne derecede önemli olduğuna dikkat çektiği bilinmektedir(Dorson 2006: 35). Dorson’un aktardığına göre Nijerya’da, bir hırsızlık davasında davacı ve davalının birbirlerine karşı kullandıkları atasözleri, oldukça dikkat çekmiştir. Hatta davalı, kendi kullandığı atasözü sayesinde davanın seyrini değiştirmeyi başarmıştır (2006: 35). Bu örnek, farklı kültürlerde de atasözünün dil içindeki gücü hakkında fikir vermektedir.

Türkçede atasözlerinin niteliği ve

önemine geçmeden önce, atasözünün nasıl tanımlandığına bakmak yerinde olacaktır. Atasözü kavramının tanımını için yapılacak bir taramada pek çok kaynağın, atasözlerinin belirli ortak özelliklere sahip olma noktasında uzlaştığı görülecektir. Örneğin, Türk Dil Kurumu'nun internet ortamındaki Büyük Türkçe Sözlük'ünde atasözü, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel olarak tanımlanmaktadır("Atasözü" maddesi). Ömer Asım Aksoy ise, hazırladığı *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*'nün I. cildinde atasözlerinden, atalarımızın yüzyıllar süren deneyimlerine dayanan düşüncelerin ifadesi olan birer ulusal varlık ve Tanrı'nın ya da peygamberlerin sözleri kadar inandırıcı ve kutsal sözler olarak bahseder(1984:19). Ayrıca Aksoy, eski bir atasözü olduğunu söylediği şu cümleyi örnek verir: "Atalar sözü Kuran'a girmez, yanınca yelişür(Birlikte koşup gider; ondan geri kalmaz)"(1984:19). Öncelikle, atasözlerine duyulan inancın ne derece kuvvetli olduğunun açıkça görüldüğü bu ifadede, referans noktası olarak, "din"i imleyen bir kaynağın gösterilmiş olması dikkat çekicidir. İfadenin karşılaştırma yaptığı kaynak(Kuran), İslâm inancının kutsal kitabıdır ve söz konusu kitaptaki sözler de Müslümanlar için kutsaldır. Ancak burada, bir ayrıntıdan bahsetmek gerekmektedir. Ömer Asım Aksoy, atasözlerinin önemi hakkında verdiği ve eski bir atasözü olarak nitelendiği örneği, kitabındaki sözlüğe dahil etmemiş, bunun nedeni ya da sözlüğü hazırlarken belirlediği kriterin ne olduğu konusunda da herhangi bir açıklama yapmamıştır. Diğer yandan Aksoy da, otuz beş yılını atasözleri ve deyimler

konusunda çalışmaya vermiş bir araştırmacı olmanın yanı sıra, bu atasözlerini kullanan pek çok kişiden biridir. Dolayısıyla Aksoy'un burada yaptığı şey bize, Türk toplumunda atasözlerine ne derece güvenildiği ve değer verildiği hakkında kuvvetli ipuçları veren somut bir örnek sunmaktadır. Benzer şekilde, örnek atasözünde Kuran'ın bir referans değeri olarak kullanılmış olması ise; dinî kaynağa ne kertede önem verildiği ve güven duyulduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Buraya kadar gelinen noktada, bir toplumun kültürel yapısında önemli bir yeri olan din gibi bir sisteme ait sözler kadar değer verilen atasözlerinin, toplumsal işlevi üzerinde de durulması gerekmektedir.

Bu bölümün başında verilen tanımlardan yola çıkarak atasözlerinde, kültürel bir bilgi ve deneyim aktarımının söz konusu olduğu söylenebilir. Bu durumda kuşkusuz inanç, ahlak ve değer yargılarına dair düşünceler de bu aktarım kapsamında yer alacaktır. Zira düşüncelerin, dile yansıdığını düşünen Vygotsky'nin çalışmaları da, bu varsayımı desteklemektedir(Kozulin 1990). Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözlerine baktığımızda din ve kader temalı mesajlar içeren sözlerin olduğu da görülmektedir. Dini, bir çocukluk deneyinin yinelenmesi, insanın kendisini tehdit eden tehlikelere, çocukluğunda yaptığı gibi aynı yöntemle karşı koyması olarak niteleyen Freud (Fromm 1982: 26), dinî inancın insan için, çaresizliğin karşısında durmanın bir yöntemi olduğunu söylemektedir. Nasıl ki çocuk, Oedipus Kompleksi'nde babayla özdeşleşme ve ona teslim olma yolunu seçiyorsa, dinî inançta da ortaya çıkan teslimiyette

babanın yerini Tanrı almakta ve mutlak güç ona atfedilmektedir (Fromm 1982: 26). Kısacası, çocukken iktidar simgesi olarak babayı gören birey, erişkinlik yaşamında bu simgenin yerine Tanrı'yı koymaktadır.

Kültürün inanç, düşünce ve deneyim yönlerinden beslenen ve kültürün aktarım aracı olan bireyler tarafından kullanılan atasözlerinin bazılarında, otoriter bir din olan İslamiyet'in izlerine rastlanmaktadır. İslamiyet'te, otoriter dinlerin bir özelliği olan itaatin ödüllendirilmesi; itaatsizliğin ise günah olarak nitelendirilmesi ve cezalandırılması mantığı görülmektedir. Yine İslâm inancında, mutlak güce sahip tek bir Tanrı vardır ve ödüllendirme, cezalandırma ya da bağışlama gücüne sahiptir. Diğer yandan, İslam inancında Tanrı'nın daima adil davrandığına ve yapılan en küçük bir iyilik ya da kötülüğü karşılıksız bırakmayacağına dair bir inanç vardır ki, ahiret inancı bunun bir göstergesidir. Zira ahiret inancı, kişinin asıl mükâfatını ahirette alacağı inancını da için barındırmaktadır.

İslâm inancına ait bu birkaç özellik bize, adil dünya inancının bireylere daima itaati ve sabrı öğütlediğini göstermektedir. Sabreden ve Tanrı'nın emirlerine itaat eden herkesin, mutlaka bunun karşılığını alacağı umudu her zaman vardır. İslâmiyet'te Tanrı'nın, ahiret ve dünyanın her ikisinde de adaleti sağladığına inanılır. Bu inancın yansımalarının atasözlerinden bazılarında nasıl ortaya çıktığını görebilmek için, birkaç örnek verilebilir:

- Allah kulunu kısmeti ile yaratır.
- Allah doğrunun yardımcısıdır.
- Allah sevdiğine dert verir.
- Allah sabırlı kulunu sever.

Allah'tan umut kesilmez.

Allah verince kimin oğlu kimin kızı demez.

Allah yağ mumu yakana yağ mumu bal mumu yakana yağ mumu verir.

Allah gümüş kapıyı kapatırsa altın kapıyı açar.

Altı olur yedi olur hep Allah'ın dediği olur.

Düşmez kalkmaz bir Allah.

Ev alanla evlenene Allah yardım eder.

Garip(kör) kuşun yuvasını Allah yapar.

Kul azmayınca Hak yazmaz.

İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir.

Ah alan onmaz.

Ah yerde kalmaz.

Ak koyun ak bacağından, kara koyun kara bacağından asılır.

Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste.

Baykuşun kısmeti ayağına gelir.

Çiftçiye yağmur, yolcuya kurak; cümlenin muradını verecek Hak.

Ekmele oynayanın ekmeğiyle oynanır.

Etme bulma dünyası.

Etme bulursun(inleye inleye) ölürsün.

Hak yerde kalmaz.

Hak yerini bulur.

Hayır dile eşine(komşuna) hayır gele başına.

Herkes ektiğini biçer.

Herkesin ettiği yoluna gelir.

Herkes ne ederse kendine eder.

Her koyun kendi bacağından asılır.

Hile ile iş gören mihnet ile can verir.

İyilik eden iyilik bulur.

Kazma elin kuyusunu kazarlar kuyunu.

Kazma kuyuyu kendin düşersin.
Kimsenin ahı kimsede kalmaz.
Kişi ektiğini biçer.
Kişi ne yaparsa kendine yapar
Bu örneklerde, yapılan her iyilik ve kötülükten haberi olan, kullarını asla yardımsız bırakmayan, adil bir Tanrı'ya dair inancın yanı sıra, dünyada yapılan her kötülüğün ve iyiliğin yine kişinin kendisine döneceği inancı da görülmektedir. Tam anlamıyla bir adil dünya inancının görüldüğü bu atasözlerinde aynı zamanda, dinî inanca dair özelliklerin adil dünya inancını beslediği de söylenebilir. Kısacası bu atasözlerinin temelinde, "Dünya, Tanrı sayesinde adil bir yerdir" düşüncesi yatmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözlerinin bazılarında, adil dünya inancı ve dinî inancın yansımaları incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla öncelikle, "adil dünya inancı" kavramı ile ilgili bilgi verilmiş, bireylerin düşünce ve davranışlarına nasıl yansıtıldığı üzerinde durulmuştur. Ardından, dinî inancın ve adil dünya inancının atasözleri üzerindeki yansımaları örneklemek amacıyla atasözleri sözlüğünden seçilen örnekler bir liste hâlinde sunulmuştur.

Sonuç olarak, düşünce ve inançların dile yansıtıldığı ön kabulünden hareketle, Türkiye Türkçesinde kullanılan atasözleri arasından seçilen örnekler aracılığıyla, adil dünya inancının ve dinî inancın atasözlerinde kendini nasıl gösterdiği örneklenmiştir. Görülmektedir ki, düşünce ve inançlar, bireylerin sözlü ifadelerine yansımaktadır. Atasözleri aktarım aracılığıyla varlığını devam ettiren ifadeler olduğuna ve bir toplumun ortak kanaatlerini yansıttığına göre ata-

sözlerinin, adil dünya inancı ve İslam inancına dair izler görüldüğünü söylemek mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1984.
"Atasözü" maddesi. TDK Büyük Türkçe Sözlük. (2.11.2010) <<http://tdkterim.gov.tr/bts/>>
Bilgin, Nuri. *Sosyal Psikoloji Sözlüğü: Kavramlar, Yaklaşımlar*. Bağlam Yayıncılık: İstanbul 2003.
Dorson, Richard M. *Günümüz Folklor Kuramı*. (çev. Selcan Gürçayır ve Yeliz Özyay). Ankara: Geleksel Yayıncılık, 2006.
Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. çev. yay. Aydın Arıtan. İstanbul: Yyy, 1982.
Göregenli, Melek (Mert Teközel ile birlikte). "Şiddet ve İşkencenin Meşrulaştırılması Süreciyle İlişkili Sosyal Psikolojik Boyutlar". XIII. Ulusal Psikoloji Kongresi. 2004.
Kozulin, Alex. *Vygotsky's Psychology*. Londra: Harvester Wheatsheaf, 1990: 151-195.
Lipkus, I. M. ve diğer. "The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus for others: Implications for psychological well-being". *Personality and Social Psychology Bulletin* 22 (Temmuz 1996): 666-677.